

วิจารณ์หนังสือ

สมบัติ จันทรวงศ์, รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (บรรณาธิการ) รักเมืองไทย เล่ม 1, รวมบทความทางสังคมศาสตร์และมานุษยศาสตร์เพื่อเป็นเกียรติแก่ศาสตราจารย์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ในโอกาสอายุครบ 60 ปี, โครงการตำราสังคมศาสตร์และมานุษยศาสตร์, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2519)

หนังสือนี้เป็นเล่มที่สองที่โครงการตำราสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นเกียรติแก่ “รัฐบุรุษ” ที่ทางสมาคมพิจารณาแล้วว่ามีความเกี่ยวข้องประวัติเด่นในการทำงานเพื่อสังคมไทย หนังสือตามแนวนโยบายนี้เล่มแรกได้แก่ “วรรณไวทยากร” ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2514 เนื้อหาของหนังสือเล่มสองนี้มีลักษณะผสมในด้านต่าง ๆ ถึง 4 ภาค แต่ละภาคประกอบด้วยบทความต่าง ๆ ในสาขานั้น ๆ รวมทั้งเล่ม 10 บทความ นอกจากนี้ยังมีภาคเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับชีวประวัติในส่วนที่สัมพันธ์กับจุดเน้นในการทำงานของรัฐบุรุษผู้นี้ และบทบรรณาธิการซึ่งกล่าวถึงความหมายของวลีที่ติดปากว่า “ความสามัคคีซึ่งจะเป็นกำลังของชาติ” ในทางที่ควรจะเป็นอีกด้วย

ภาคประวัติศาสตร์และการเมือง ประกอบด้วยบทความ 4 บทความ ในบทความแรกนั้น ดร. ชามูวิทช์ พยายามศึกษาถึงวังหน้าในฐานะที่เป็นสถาบันสืบต่ออำนาจทางการเมือง และได้พบว่าหลังจากสมัยแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถแล้วนั้น “ตำแหน่งนี้ก็มิได้เป็นหลักประกันในการสืบราชสมบัติแต่อย่างใด” ในทางตรงกันข้าม วังหน้ามักจะถูกกลับเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสืบราชสมบัติของพระโอรสอีก

ด้วย การเป็นเช่นนี้มาจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และรุนแรงยิ่งขึ้นในรัชกาลที่ 5 จนเรียกกันว่า “วิกฤตการณ์วังหน้า (2418) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแก้ปัญหาโดยทรงยกเลิกตำแหน่งนี้เสียหลังจากกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทิวงคตในปี พ.ศ. 2428 แล้วทรงสถาปนาตำแหน่ง “มกุฎราชกุมาร” ขึ้นแทน ซึ่งก็ไม่อาจพิสูจน์ได้ว่าจะแก้ปัญหาดังกล่าวได้จริงหรือไม่ ผู้เขียนได้เปรียบเทียบว่า ในการสืบทอดทางการเมืองของไทยสมัยปัจจุบันนี้ คือการเปลี่ยนตัวนายกรัฐมนตรีนั้นก็มีสภาพเช่นเดียวกัน กล่าวคือยังไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน แม้ว่าจะมีการนำเอากลไกทางการเมืองแบบประชาธิปไตยเข้ามาใช้ เช่นการมีรัฐธรรมนูญ การเลือกตั้ง ฯลฯ ก็ตาม “แต่การสืบทอดทางการเมืองก็ยังคงทำกันในรูปแบบของการใช้กำลังและอำนาจเป็นส่วนใหญ่”

ผู้วิจารณ์เห็นด้วยว่าจะพิจารณาวังหน้าในแง่สถาบันการเมืองแล้วก็นับได้ว่าเป็นสถาบันคู่แข่งที่น่าเกรงกลัวของสถาบันกษัตริย์ แต่ผู้เขียนน่าจะชี้ให้เห็นเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งที่ว่า ในช่วงเวลาการวิเคราะห์นั้นประเทศอยู่ในระบอบการปกครองที่อำนาจสูงสุดทุกด้านรวมอยู่ที่องค์กษัตริย์ แต่ในปัจจุบันภายใต้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้น อำนาจทุกด้านหาได้รวมอยู่ที่ตัวนายกรัฐมนตรีไม่ เพราะได้มีการแบ่งแยกอำนาจออกเป็น 3 ฝ่าย ตุลาการ ฯลฯ นายกรัฐมนตรีจึงมีอำนาจเพียง 1 ใน 3 ของกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เท่านั้น ซึ่งน่าจะทำให้ “การสืบทอดทางการเมือง” ในสมัยปัจจุบันนี้แตกต่างไปอย่างเปรียบเทียบกันได้ยากด้วย นอกจากนี้ผู้วิเคราะห์ยังเห็นตรงกันข้ามกับผู้เขียนในแง่ที่ว่า การสืบทอดตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในสมัยประชาธิปไตย ซึ่งยังมีการใช้กำลังและอำนาจอยู่เนือง ๆ นั้น มิได้เนื่องมาจากการขาดกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการกำหนดตัวนายกรัฐมนตรี แต่เป็นเพราะการไม่ยอมใช้กฎเกณฑ์ดังกล่าวมากกว่า และเมื่อได้

รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้วยังปรากฏอยู่บ่อยครั้งว่ามีการใช้อำนาจหน้าที่ตามตำแหน่งเพื่อขยายขอบเขตของ “กำลังและอำนาจ” ของตนให้กว้างขวางเกินกว่าควรอันเป็นการก้าวล้ำอำนาจฝ่ายอื่นอีกด้วย

สำหรับบทความที่ 2 และที่ 3 นั้น มีลักษณะใกล้เคียงกันในแง่ที่ว่าการศึกษาถึงผลกระทบของบทบาทของบุคคลชั้นผู้นำที่มีต่อการกำหนดรูปแบบของลักษณะทางการเมือง โดยอาศัยกรอบความคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์บทบาทของผู้นำแบบตะวันตกมาใช้เพื่ออธิบายถึงบทบาทของผู้นำทางทหาร ซึ่งนับว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของระบบการเมืองไทย บทความทั้งสองพยายามศึกษาถึงแนวความคิดและกระบวนการที่ผู้นำดังกล่าวใช้เพื่อสร้างฐานอำนาจ ตลอดจนการนำเอาทรัพยากรทางการเมืองมาใช้เพื่อรักษาและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่อำนาจของตน ซึ่งนับว่าเป็นการศึกษาที่ยังมีอยู่น้อย โดยเฉพาะในเรื่องของไทย จึงนับได้ว่าก่อให้เกิดคุณค่ายิ่งทั้งในผลงานที่ผู้ศึกษาค้นคว้ามาได้และในวิธีการศึกษาที่นำมาใช้ ความแตกต่างของบทความทั้งสองอยู่ที่ว่าบทความแรกเป็นการศึกษาเฉพาะบุคคลเดียว ส่วนในบทความที่ 3 นั้นเป็นการศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของบุคคลสองคน การเลือกบทความที่มีหน่วยในการศึกษาซ้ำซ้อนกันคือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงช่วยให้ผู้อ่านมองเห็นบทบาทของท่านผู้นี้ ได้ชัดเจนขึ้นในอีกหลายด้าน

ในบทความที่ 2 ดร. ทักษิ์ พยายามอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างภูมิหลังและแนวความคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ตลอดจนการนำเอาทรัพยากรทางการเมืองมาใช้เพื่อสร้างหลักธรรมแห่งอำนาจทางการเมืองให้กับรัฐบาลของตน ดร. ทักษิ์ ยอมรับว่า จอมพลสฤษดิ์ เป็นคนแรกที่พยายามมองคูปัญหาการเมืองของไทยจากสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่จริง ด้วยความเชื่อมั่นว่า “การเมืองไทยจะต้องขึ้นอยู่กับหลักการเมืองไทยและมีใช้หลักการเมืองแบบตะวันตก” ซึ่งนับได้ว่าเป็น “การปรับตัวของระบบการปกครองไทยหลัง พ.ศ. 2475 ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม

ล้อมและสภาวะการณ์ แต่ข้อบกพร่องสำคัญอยู่ที่ว่า จอมพลสฤษดิ์ “มองดูเมืองไทยจากความเข้าใจของเขาว่า อะไรคือ หลักการเมืองไทย”(44)

บทความของ ดร. ทักษิ์ นับเป็นการวิจัยทางการเมืองที่มีคุณค่า อย่างไรก็ดี ผู้วิจารณ์ยังอยากจะให้มีการวิเคราะห์เพิ่มเติมถึงบทบาทของผู้ให้คำปรึกษาแนะนำที่ต่าง ๆ โดยละเอียดแทนที่จะกล่าวถึงอย่างผิวเผิน ทั้งนี้ เพราะผู้วิจารณ์เห็นว่าคนกลุ่มนี้มีอิทธิพลอย่างสูงต่อการกำหนดกรอบความคิดของจอมพลสฤษดิ์ และการถ่ายทอดแนวความคิดออกมาในรูปแบบนโยบายและแผนปฏิบัติการต่าง ๆ เฉพาะอย่างยิ่งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ การศึกษาอย่างละเอียดในตำแหน่งจะทำให้บทความมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และอาจจะได้ข้อมูลเพิ่มเติมในลักษณะที่จะชี้ให้เห็นความแตกต่างในประการสำคัญของระบบ “พ่อขุน” ในอดีตซึ่งสามารถระบรู้อและแก้ปัญหาได้ทุกอย่าง กับ “พ่อขุน” ในระยะหลังซึ่งไม่อาจจะระบรู้ได้ทุกด้านเพราะเหตุที่สภาพสังคมสลับซับซ้อนขึ้น แต่ก็สามารถดำรงตำแหน่ง “พ่อขุน” ได้ โดยการรวมศูนย์อำนาจต่าง ๆ ไว้ในความควบคุมของตน และโดยการใช้อำนาจต่อใจให้ผู้มีความสามารถต่าง ๆ ทำงานเพื่อมุ่งไปสู่เป้าหมายของตนได้อย่างประสานสอดคล้องกัน

นอกจากนี้ยังมีประเด็นปลีกย่อยที่ผู้วิจารณ์เห็นว่าหากได้รับการปรับปรุงก็จะทำให้บทความสมบูรณ์ขึ้น เช่น ตอนที่ ดร. ทักษิ์ พูดถึงการเสื่อมอำนาจของกลุ่มทหารหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในหน้า 39-40 แล้วกล่าวว่า “แต่ด้วยเหตุที่ยังไม่ปรากฏแน่ชัด กลุ่มพลเรือนก็ไม่สามารถจะกำจัดอำนาจของกลุ่มทหารได้อย่างเด็ดขาด” ซึ่งทำให้เกิดความสงสัยว่าผู้เขียนถือว่า “เหตุที่ไม่ปรากฏชัด” นี้อยู่นอกขอบเขตการศึกษาของท่าน หรือว่าเป็นสิ่งที่ท่านจะต้องการศึกษาวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไป ทั้งนี้ เพราะ “เหตุ” ดังกล่าวน่าจะเป็นข้อมูลที่สำคัญในการวิเคราะห์เรื่องการสืบทอดอำนาจในกลุ่มทหาร

ข้อปลีกย่อยอีกประเด็นหนึ่ง ได้แก่การวิเคราะห์การสร้างความสำนึกในหน้าที่เกี่ยวกับปัญหาการเมืองและการบริหารประเทศให้แก่ทหารโดยรัฐบาลปฏิวัติ โดยจำแนกประเภทบทความในวารสารยุทธโภษ พ.ศ. 2490-2512 (72-75) นั้น ผู้วิจารณ์เห็นว่าข้อมูลอีกแหล่งหนึ่งที่มีเขียนน่าจะได้นำมาวิเคราะห์ร่วมไปด้วยได้แก่หลักสูตรที่ใช้ในโรงเรียนทหารระดับต่าง ๆ ในช่วงนั้น เพราะเป็นสิ่งที่ทหารส่วนใหญ่ต้องผ่านในขณะที่บทความในวารสารดังกล่าวทหารอาจจะอ่าน หรือไม่อ่านก็ได้

สำหรับเรื่องที่ 3 ของ ดร. สัจจิตน์ เน้นในเรื่องกลยุทธ์ในการใช้ทรัพยากรทางการเมืองในการสร้างและการรักษาอำนาจของผู้นำทั้งสอง (จอมพล ป. และจอมพล สฤษดิ์) มากกว่าบทความที่ 2 ซึ่งเน้นในเรื่องแนวความคิดที่เป็นเป้าหมายในการใช้ทรัพยากร ดร. สัจจิต ได้พยายามศึกษากระบวนการดังกล่าวที่สองผู้นำใช้ภายใต้กรอบความคิดในเรื่องอำนาจทางการเมืองของตะวันตก ผู้เขียนกล่าวถึงคำจำกัดความเรื่องอำนาจ และส่วนประกอบของอำนาจโดยเน้นเรื่องทรัพยากรทางการเมืองเป็นสิ่งสำคัญ เพราะถือว่ามีส่วนสัมพันธ์โดยตรงกับการสร้าง และรักษาอำนาจผู้นำ แต่จำกัดขอบเขตอยู่เฉพาะความสามารถในการควบคุมกำลังทหาร การครอบครองอำนาจรัฐบาล การเสริมสร้างความชอบธรรม และการใช้บุคคลิกภาพเท่านั้น (87) การศึกษาวิเคราะห์เริ่มด้วยการให้คำจำกัดความของสิ่งเหล่านี้และระบุถึงเครื่องชี้ต่าง ๆ ซึ่งจะนำมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ เช่น การเลือกใช้นโยบายของผู้นำเป็นเครื่องชี้ให้เห็นยุทธวิธีในการใช้ทรัพยากรการเมือง และประสิทธิภาพในการแข่งขันกับผู้อื่น เป็นต้น (91)

จากการศึกษาพบว่าทั้งสองผู้นำมีความใกล้เคียงกันอยู่มากในด้านต่าง ๆ เช่น การได้เข้าชั้นมาจนได้รับการยอมรับนับถือในหมู่ทหาร แม้จะด้วยวิธีการที่

ผิคนักกล่าวคือ จอมพล ป. โดยการสอนหนังสือและเขียนตำรา ส่วนจอมพลสฤษดิ์ โดยการมีอำนาจบังคับบัญชาหน่วยกำลังทหาร และต่อมาทั้งสองก็ได้ครองตำแหน่งที่สามารถคุมกองทัพทั้งสามได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งสองผู้นำได้ใช้วิธีการต่างๆ เพื่อช่วยเสริมบุคลิกภาพของตนให้เด่นยิ่งขึ้น เพื่อก่อให้เกิดความเลื่อมใสและให้ประชาชนมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีผู้นำเช่นนั้น ในยามวิกฤต อันเป็นส่วนช่วยสร้างภาพชอบธรรมและอำนาจทางการเมืองได้อีกทางหนึ่งด้วย ในด้านการครอบครองอำนาจรัฐบาลนั้น แม้รูปแบบการปกครองแบบรัฐสภาจะจำกัดอำนาจของจอมพล ป. ลงไปมากในขณะที่จอมพลสฤษดิ์มีอำนาจอย่างสมบูรณ์ แต่ผู้เขียนก็กล่าวว่า “จอมพล ป. ได้ใช้ความฉลาดของตนในการใช้ authority ได้อย่างเด็ดขาด จนมีการกล่าวว่า จอมพล ป. เป็นผู้นำที่เผด็จการไม่ยิ่งหย่อน หรือบางทีจะมากกว่าจอมพลสฤษดิ์เสียด้วยซ้ำไป” (106) ซึ่งในส่วนนี้หากผู้เขียนจะได้นำข้อมูลมาสนับสนุนเพื่อให้คำกล่าวนี้สมจริงสมจังขึ้น ก็น่าจะดีกว่าการสรุปไว้ลอยๆ เช่นนั้น

ในเรื่องความชอบธรรมนั้น ผู้เขียนกล่าวว่า จอมพล ป. มีปัญหามากกว่าจอมพลสฤษดิ์ เพราะความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับคณะราษฎรไม่ค่อยราบรื่นนัก ส่วนจอมพลสฤษดิ์ประกาศนโยบายที่จะเชิดชูกษัตริย์ นอกจากนั้นยังได้กล่าวถึงกรแสวงหาความยอมรับจากกลุ่มอื่น ๆ และการปราบปรามฝ่ายที่ไม่ยอมรับด้วย ในส่วนนี้ ดร. สุจิต ได้พยายามวิเคราะห์บทบาทเชิงปฏิสัมพันธ์กับบุคคลหรือกลุ่มอื่น ๆ แม้จะไม่มากนักแต่ก็มีความสำคัญมากในแง่ที่จะช่วยให้มองเห็นสาเหตุในการตัดสินใจใช้กลยุทธ์แบบต่าง ๆ ของสองผู้นำได้ชัดเจนขึ้นอันนับเป็นวิธีการที่ ดร. ทักษิ ไม่ได้ใช้

อย่างไรก็ดี ในขณะที่ ดร. สุจิต พยายามให้คำจำกัดความศัพท์วิชาการที่ใช้ในการกำหนดกรอบความคิดในการวิจัยนี้ไว้อย่างชัดเจนนั้น ในบางครั้ง ดร. สุจิต

กลับตีพิมพ์ให้เห็นความแตกต่างในความหมายของข้อมูลที่น่ามาวิเคราะห์ ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะคาดว่าผู้อ่านเข้าใจดีแล้วก็ได้ ซึ่งถ้าหากผู้อ่านเผชิญเข้าใจคลาดเคลื่อนไปจากผู้เขียนแล้ว ก็จะทำให้การวิเคราะห์ในตอนอื่น ๆ คลาดเคลื่อนไปด้วย เช่น กลุ่มสนับสนุนเจ้านาย กลุ่มอนุรักษนิยม และกลุ่มคณะราษฎร (108) นอกจากนั้นในการวิเคราะห์บางตอน ดร. สุจิตต์ตีพิมพ์ถึงข้อเท็จจริงบางอย่างไปบ้าง เช่น ตอนที่กล่าวถึงจอมพล ป. ว่าไม่ให้การสนับสนุนสถาบันกษัตริย์ โดยอ้างว่าเป็นเพราะ “ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับคณะราษฎรไม่ราบรื่นนัก” (107) นั้น แท้ที่จริงแล้ว เหตุผลสำคัญข้อหนึ่งซึ่งควรจะนำมาคำนึงด้วยก็คือในช่วงแรกของรัฐบาลจอมพล ป. นั้น เป็นช่วงที่กษัตริย์ยังทรงพระเยาว์และประทับอยู่ต่างประเทศเกือบตลอดเวลา และในช่วงหลังแม้จะทรงกลับเข้ามาประทับในประเทศไทยแล้วก็ยังทรงต้องการเวลาศึกษาความเป็นไปของบ้านเมืองอยู่จึงอาจจะยังไม่ มีพระราชประสงค์ที่จะเข้ามีส่วนร่วมก็เป็นได้

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า บทความทั้งสองเรื่องมีคุณค่ายิ่งในการวิเคราะห์สังคมไทยในระยะหลัง ๆ ซึ่งยังคงมีอิทธิพลต่อการเมืองการปกครองไทยในปัจจุบันเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม สิ่งสำคัญ 2 ประการที่ผู้วิจารณ์เห็นว่า จะช่วยให้การศึกษาวิจัยดังกล่าวมีคุณค่าเพิ่มขึ้นได้แก่ การวิเคราะห์ถึงอิทธิพลทางพฤติกรรมของผู้นำทั้งสองที่สืบทอดมาถึงปัจจุบันในรายละเอียดยิ่งขึ้น และการคาดคะเนทิศทางของอิทธิพลดังกล่าวในอนาคตอันใกล้ เพื่อให้ให้นักศึกษารุ่นต่อมาสามารถกำหนดแนวการศึกษาให้เชื่อมโยงกันได้โดยสะดวก อันจะเป็นประโยชน์ในการสร้างทฤษฎีเกี่ยวกับระบบการเมืองไทยที่สมบูรณ์ในแง่มุมต่าง ๆ ขึ้น

บทที่ 4 เกี่ยวกับข้าราชการชั้นผู้นำไทยในแง่ของคุณลักษณะทางสังคม วิทยาและการศึกษาระบบกระสวนของการเลื่อนชั้น บทความนี้เป็นที่รวบรวม

ตัวเลขที่น่าสนใจและทันสมัยไว้มาก ทั้งยังได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสถิติของตัวแปรต่างๆ ไว้ด้วย แต่ก็เป็นการวิเคราะห์แบบ bi-variate analysis ซึ่งถ้า ดร. ดิชาติ ต้องการจะศึกษาถึงกระบวนการเลื่อนชั้นของข้าราชการแล้ว การใช้วิธีวิเคราะห์แบบ multi-variate analysis เพื่อพิจารณาถึงอิทธิพลของตัวแปรหลายๆ ตัวที่มีผลกระทบต่อสิ่งนี้ไปพร้อมๆ กัน เช่น การศึกษา อาชีพบิดา อายุ ภูมิภาค ลำเนา ระดับชั้นในตอนเข้ารับราชการครั้งแรก ฯลฯ ก็น่าจะได้ผลมากกว่า

นอกจากนั้น ในบางครั้ง ดร. ดิชาติ ก็สรุปผลการวิเคราะห์เร็วเกินไป เช่น สรุปว่า “วิธีที่จะแข่งขันกับข้าราชการที่มีอายุต่ำกว่าก็คือการเรียนจบการศึกษาที่สูงกว่า และจากสภาพการศึกษาที่ดีกว่า ซึ่งข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่า ระบบราชการไทยก็เน้นถึงหลักความสามารถอยู่ในเขตที่กว้างพอสมควร” การกล่าวเช่นนั้นอาจทำให้ผู้อ่านเข้าใจผิดว่าประกาศนียบัตรหรือปริญญาบัตรรับรองการจบหลักสูตรนั้นเป็นสิ่งเดียวกับ “ความสามารถ” ในการทำงานตามระบบคุณวุฒิ หรืออย่างน้อยก็เป็นเครื่องวัดที่แม่นยำพอสมควร นอกจากนี้การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างระดับการศึกษาที่จบและการศึกษาภายในและภายนอกประเทศกับอายุของข้าราชการแล้วสรุปว่า “ผู้ที่อายุน้อยนั้นมักจบการศึกษาชั้นสูง และจบการศึกษาจากต่างประเทศ” (140-1,152) มากกว่าผู้ที่มีอายุมากขึ้น ดูไม่น่าจะเป็นเครื่องชี้ชัดนักเพราะเป็นเรื่องธรรมดาที่เมื่อสังคมเจริญขึ้น โอกาสในการศึกษาต่อในระดับสูงรวมทั้งโอกาสที่จะไปศึกษาต่อในต่างประเทศก็มีมากขึ้น และหน่วยงานต่างๆ ก็จำเป็นต้องใช้คนที่มีความรู้ความสามารถสูงขึ้นด้วย

ภาคที่ 2 คือ ภาคปรัชญาและการเมืองในวรรณคดี การศึกษาในแนวใหม่ของ อจ. ชลธิรา ในเรื่องแรกนับได้ว่าเป็นการวิจัยทางเอกสารที่สมบูรณ์แบบกล่าวคือประกอบด้วยขั้นตอนทางการวิจัยอย่างครบถ้วน แม้ว่าคุณเขียนจะมีได้กล่าว

ถึงโดยชัดเจนก็ตาม สมมติฐานที่ อจ. ชลธิรา กำหนดขึ้นในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องนี้คือ ลิลิตพระลอเป็นวรรณกรรมที่ “แสดงให้เห็นปรัชญาชีวิตอันลึกซึ้งของมนุษย์ ตัวละครที่ได้ประสบชะตากรรมชนิดหลีกเลี่ยงไม่ได้” แต่กำหนดชีวิตของตนเองด้วยตนเองและด้วยเจตนาของตนเอง (40)--- อันเป็นนวัตกัณฑ์ทางพุทธปรัชญา (62)” ซึ่ง อจ. ชลธิรา หมายถึงความคิดที่เชื่อว่ามนุษย์อยู่เหนือชะตากรรมนั้นมีลักษณะเป็น “ขบถต่อยุคสมัย” กล่าวคือขัดแย้งกับความคิดแบบ “ชาวบ้าน” อันเป็นความเชื่อแบบพรหมลิขิตและความเชื่อดั้งเดิมของสังคมไทยประกอบกัน (61-62)

การพิสูจน์สมมติฐานของผู้เขียนเป็นไปตามขั้นตอนคือ ขั้นแรกพิจารณาว่าองค์ประกอบของชีวิตในลิลิตพระลอได้แก่อะไร และได้คำตอบว่าคือ “เบญจขันธ์” ขั้นที่สอง “สิ่งที่กำหนดชีวิตในลิลิตพระลอคืออะไร” อันได้คำตอบว่า “กรรมกำเนิดจากชีวิต ชีวิตเป็นผู้กำหนดกรรม และชีวิตสามารถอยู่เหนือกรรมได้ แต่กรรมดังกล่าวนั้นผู้เขียนกำหนดว่าคือกรรมในปัจจุบันมิใช่กรรมแต่ปางก่อน หรือบุพกรรม” (47) และขั้นที่สาม “ชีวิตในลิลิตพระลอเป็นอย่างไร” ซึ่งก็ได้คำตอบว่า “ชีวิตเป็นกระบวนการซึ่งประกอบด้วยเหตุปัจจัย และผล สัมพันธ์กันเป็นทอดแต่การแก้ทุกข์ของตัวละครในเรื่องเป็นไปโดยทวนย้อนกระบวนการของปัจจุสมุပ္บาทกลับไปหาอวิชชา จึงทำให้วนกลับไปหาทุกข์เช่นเดิม”

อาจจะกล่าวได้ว่า งานชิ้นนี้บรรลุถึงเป้าหมายที่ผู้ทำได้กำหนดไว้แต่แรกอย่างสมบูรณ์ด้วยวิธีการวิจัยเอกสารโดยมีขั้นตอน การประเมินข้อมูลโดยใช้วิธีการสถิติ (จำนวนครั้งของถ้อยคำที่ปรากฏ) และโดยการตีความหมายของถ้อยคำเป็นไปอย่างสอดคล้อง เป็นผลให้สามารถถ่ายทอดความหมายของพุทธปรัชญาในเรื่องไตรลักษณ์ได้เฉพาะส่วนที่เป็นทุกข์ตาและอนิจจตา แต่ยังไม่ถึงขั้นอนัตตตา

อย่างไรก็ดี ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่าการศึกษาที่ผู้เขียนนำเอาปรัชญาอัตถิภาวนิยม (Existentialism) ซึ่งมีความใกล้เคียงกับพุทธปรัชญาอยู่มาก ในแง่การเน้นบุคคล

เสรีภาพ และการพยายามเอาชนะความทุกข์ โดยเฉพาะของซาร์ตร์ (Sartre) ในเรื่องมนุษย์มีเสรีภาพที่จะกำหนดเจตจำนงเสรีได้มาพิจารณาร่วมกับพุทธธรรมในเรื่องของไตรลักษณ์ โดยถือว่าไตรลักษณ์เป็นสิ่งที่ขีดกรอบแห่งเสรีภาพให้แก่ลงอย่างน้อยก็ในความรู้สึกของมนุษย์นั้น ก่อให้เกิดความสับสนอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะแก่ผู้อ่านที่พื้นฐานของปรัชญาจำกัด ด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ

1. อาจทำให้ผู้อ่านเข้าใจว่าปรัชญาอรรถิภาวนิยมนั้นเน้นในเรื่องเสรีภาพอย่างเดียว ซึ่งที่จริงแล้ว แม้ซาร์ตร์เอง ก็เน้นความสำคัญของความรับผิดชอบไว้พอ ๆ กับเสรีภาพ โดยเฉพาะในเรื่องความรับผิดชอบร่วม ดังนั้น หากจะนำทฤษฎีเสรีภาพมาวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครในลิลิตพระลอ ก็น่าจะต้องพยายามหาข้อมูลในเรื่องความรับผิดชอบของตัวละครมาเป็นเครื่องขีดกรอบแห่งเสรีภาพมากกว่าจะนำเอาไตรลักษณ์มาใช้ หรือหากจะยืนยันว่าต้องนำไตรลักษณ์เข้ามาพิจารณาเนื่องจากเป็นแก่นสำคัญของพุทธธรรมแล้ว ก็ควรจะถือว่าทั้งไตรลักษณ์และความรับผิดชอบ เป็นตัวแปรที่มีปฏิสัมพันธ์เชิงลบกับเสรีภาพทั้งสองตัว แทนที่จะละเลยเรื่องความรับผิดชอบซึ่งซาร์ตร์ถือว่าเป็น “สิ่งที่แยกออกจากเสรีภาพมิได้” ไปเสียทั้งหมด

2. อาจทำให้ผู้อ่านเข้าใจว่าพุทธปรัชญานั้นปฏิเสธบุญกรรม มากกว่าที่จะมองเห็นว่ากฎปฏิเสธบุญกรรมตามสมมติฐานของผู้ศึกษา ผู้วิจารณ์เห็นว่ากฎปฏิเสธบุญกรรมซึ่ง อจ. ชลธิรา นำเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสมมติฐานนั้นอาจจะเนื่องมาจากอิทธิพลของซาร์ตร์ที่ว่า “อดีตไม่สามารถกำหนดปัจจุบันได้” แต่ในความเห็นของผู้วิจารณ์เห็นว่า ข้อมูลที่ปรากฏในลิลิตพระลอนั้นจะยอมรับเรื่องบุญกรรมไว้ชัดเจนกว่าจะ “ปฏิเสธอยู่ในที” (47) ดังที่ผู้เขียนเห็น เช่นในการบรรยายถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ อันเป็นผลเนื่องมาจากกรรมที่ว่า

	“ถึงกรรมจักอยู่ได้ กรรมบมีมีใคร กุศลส่งสนองไป บาปส่งจำตกข้ำ	ฉันใด พระเอย” ฆ่าข้ำ ถึงที สุขนา ช่วยได้ ฉันใด
หรือ	“ลูกเอยจากแม่ไอ้	กรรมใด นาพ่อ”
หรือ	“รอยกรรมจักจากเจ้า รอยบาปเพรงจำปลัด พระคุณไปแทนชัต	จอมกษัตริย์ ออกท้าว ใจตั้ง นินา” เป็นต้น

เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่าตัวละครในเรื่อง ไม่มีเสรีภาพที่จะเลือก ได้ตั้งใจ เพราะถูกกำหนดโดยบุพกรรม ทั้ง ๆ ที่ผู้นั้นเองก็รู้สึกอึดอัดขัดข้องใจไม่ประสงค์ จะให้เป็นเช่นนั้นนั้นก็ตาม และในที่สุดก็จะต้องปล่อยให้เป็นไปตามนั้น เพราะ หมดทางขัดขืน ดังเช่น

“สิ่งใดในโลกล้วน	อนิจจัง
คงแต่บาปบุญยัง	เที่ยงแท้
คือเงาทิดตัวตราง	ตรึงแน่น อยู่หนา
ตามแต่บุญบาปแล้ว	ก่อเกือรักษา”

อันแสดงให้เห็นความเชื่อในเรื่องการส่งทอดสายสัมพันธ์ ของบุพกรรมใน ชาติปางก่อน ไปยังกรรมในปัจจุบันอย่างแน่นแฟ้นมากกว่าที่จะเป็น “บุพกรรมซึ่ง บรรพบุรุษของตัวละคร ได้สร้างไว้” (84) นอกจากนี้ อาจารย์ชลธีราเองก็ยัง ได้แสดงความพยายามอย่างมากที่จะสังเคราะห์ความหมายของ “กรรม” ตามนัยที่ แท้แห่งพุทธธรรม และได้พบว่าคำจำกัดความหมายเลข 9 กล่าวว่า “กรรมนั้น เป็นสิ่งที่อาจสืบเนื่องมาจากชาติปางก่อน” แต่กลับปฏิเสธความหมายของกรรมใน

แน่นออกไป โดยสรุปข้ามไปเสียว่า กรรมของตัวละครในลิลิตพระลอ | “เข้ากันได้อย่างสนิท อธิบายได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนที่สุด--- เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กัน--- คำจำกัดความหมายเลข 9 มิได้มีความจำเป็นที่จะต้องใช้เลยแม้แต่น้อย” (29) อันเป็นการกีดกันข้อมูลบางส่วน ซึ่งอาจมีผลทางลบต่อสมมติฐานที่กำหนดไว้แต่ต้นตั้งนั้น ถ้าหากผู้เขียนจะยอมรับข้อมูลที่แสดงถึงกรรมทั้งที่เป็น “ผลแห่งกรรมที่แล้ว ๆ มา” หรือบุพกรรมซึ่งมิใช่ชตากรรม และกรรมที่เป็นผลจากการกระทำในชีวิตปัจจุบันมาเป็นสิ่งกำหนดชีวิต โดยไม่ใช่ช่วงเวลาเฉพาะปัจจุบันเป็นเครื่องจำกัดขอบเขตการวิเคราะห์แล้ว ก็น่าจะช่วยให้การวิเคราะห์เห็นกว้างขวางขึ้นและสมจริงตามข้อมูล โดยสามารถชี้ให้เห็น “นวัตค้นในแง่พุทธปรัชญา” ได้เฉพาะในประเด็นที่ว่า กรรมในพุทธปรัชญานั้นต่างจาก “ชตากรรม” “อำนาจลึกลับ” “อำนาจเบื่องบน” อันเน้นความเชื่อดั้งเดิมในสังคมไทยที่เป็นผลจากศาสนาพราหมณ์และลัทธิทางสัพพัตถวิญญูญาณนิยมต่าง ๆ

สำหรับเรื่องที่สอง ซึ่งเป็นบทวิเคราะห์งานประเภทนิทานของสุนทรภู่ในแง่ที่เกี่ยวกับการศึกษาทางการเมืองนั้น ผู้วิจารณ์ไม่สู้จะเห็นด้วยกับ ดร. สมบัติ ในประเด็นหลังที่สรุปว่า การที่คนส่วนใหญ่ยังคงนิยมงานของสุนทรภู่อยู่นั้น เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า “ไม่มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในด้านความคิดความอ่านของคนไทย” ทั้งนี้ เพราะผู้วิจารณ์เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงทางความคิดนั้นน่าจะมาจากหลาย ๆ อย่างมิใช่จากความนิยมในงานประพันธ์เพียงอย่างเดียว พฤติกรรมต่าง ๆ ที่มนุษย์แสดงออกมาโดยตรง เช่น การเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิต่าง ๆ น่าจะเป็นเครื่องชี้ที่สำคัญยิ่งด้วย นอกจากนี้ การใช้ความนิยมในงานประพันธ์ของผู้ใดเพียงผู้เดียวเป็นเครื่องวัดเพื่อสรุปผลการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของผู้อ่านแล้วก็จะเป็นการสรุปที่เสี่ยงเกินไป เพราะผู้อ่านอาจจะให้ความนิยมในด้าน

หนึ่งในงานประพันธ์ของผู้หนึ่งและในตำแหน่งอื่นในงานประพันธ์ของอีกผู้หนึ่ง เช่น นิยมในอรรถรสของถ้อยคำหรือท่านลีลาการดำเนินเรื่อง อันเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับศิลปะการประพันธ์ของผู้หนึ่ง แต่ในขณะที่เดียวกันกลับไปนิยมในด้านแนวความคิดที่สะท้อนออกมาของอีกผู้หนึ่งก็ได้ นอกจากนี้ผู้ประพันธ์ที่มีผลงานมาก ก็ย่อมมีโอกาสที่จะก่อให้เกิดความนิยมได้ง่ายกว่าผู้ที่มีผลงานน้อย เพราะมีโอกาสที่จะ “ตรง” กับความสนใจของผู้อ่านหลายประเภทได้มากกว่า และหากงานของเขา “ตรง” กับความสนใจของผู้อ่านได้แล้ว การที่เขาผลิตงานในลักษณะใกล้เคียงกันมากขึ้น ก็ย่อมจะช่วยให้เขาสามารถ “ย่ำ” ความสนใจของผู้อ่านได้แน่นแฟ้นมากขึ้น ฉะนั้นในการวิเคราะห์งานของสุนทรภู่ หากผู้วิเคราะห์จะได้แยกให้เห็นสัดส่วนระหว่างความนิยมที่คนมีต่อสุนทรภู่ ในด้านศิลปะการประพันธ์ ออกจากความนิยมในด้าน “การสะท้อนความคิด” เสียก่อน ก็จะทำให้การวิเคราะห์เป็นไปได้ อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

การวิเคราะห์งานของ อจ. ชลธิรา และของ ดร. สมบัติ มีทั้งส่วนที่คล้ายคลึงกันและที่แตกต่างกัน ในส่วนที่คล้ายคลึงกันถือเป็นการวิเคราะห์ในด้านความคิดที่สะท้อนออกมาจากบทประพันธ์ ทั้งในด้านความคิดอ่านของคนในยุคนั้นและโลกทัศน์ของกวีเอง ข้อมูลในการวิเคราะห์ก็คือถ้อยคำที่ปรากฏในบทประพันธ์นั้น โดยพยายามเจาะหาความหมายที่กวีต้องการสะท้อนออกจากคำที่เป็น “กุญแจ” สำคัญ เช่น กรรม ทุกข์ ฯลฯ ในลิลิตพระลอ หรือ กรรม วิสัย ฯลฯ ในงานประเภทนิทานของสุนทรภู่ ในส่วนที่แตกต่างกันอย่างสำคัญมีดังนี้

1. งานของ อจ. ชลธิรา มีการตั้งสมมติฐานไว้ก่อน แล้วจึงหาข้อมูลมาพิสูจน์ แต่ ดร. สมบัติมิได้ตั้งสมมติฐาน เป็นเพียงการรวบรวมความหมายจากข้อมูลมาสรุปให้เห็นแนวความคิด ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับการสำรวจ

2. การวิเคราะห์ของ อจ. ชลธิรา อยู่ในขอบเขตที่ลึกกว่าแต่แคบกว่า เป็นการหาความสัมพันธ์ของข้อมูลกับสมมติฐานจากเอกสารเล่มเดียว ในขณะที่ ดร. สมบัติรวบรวมข้อมูลจากเอกสารหลายเล่ม แล้วหาความสัมพันธ์ระหว่างแนวความคิดกับตัวละครซึ่งเป็นปัจเจกชนแล้วโยงไปสู่แนวคิดที่กว้างกว่า คือสังคม
3. อจ. ชลธิรา ศึกษาลิลิตพระลอในลักษณะที่เป็นกรณีเฉพาะเรื่อง ตัวละครในลิลิตพระลอมีลักษณะเฉพาะของตนเอง แต่ ดร. สมบัติ ศึกษาตัวละครของสุนทรภู่ในลักษณะที่เห็นตัวแทนของกัน ในสังคมสมัยนั้น
4. คำตอบของ อจ. ชลธิรา ที่ทำได้เห็นคำตอบที่ตรงประเด็นเพราะมีสมมติฐานเป็นจุดมุ่ง แต่คำตอบของ ดร. สมบัติ เป็นคำตอบ ในลักษณะทั่วไป เพราะผู้วิเคราะห์มุ่งหาคำตอบ “อย่างกว้างๆ” มากกว่า นอกจากนั้น การวิเคราะห์จากเอกสารหลายเล่ม ซึ่งตัวละครมีพฤติกรรมแตกต่างไปตามโครงเรื่องและสภาพแวดล้อมที่ผิดแผกกันนั้น ก็ย่อมจะให้คำตอบที่เฉพาะเจาะจงลงไปกว่านี้ไม่ได้

สำหรับภาคที่ 3 ครอบคลุม การศึกษา และอุดมคติ นั้นประกอบด้วยบทความ 3 บท ในบทความที่ 1 ของ ดร. สนิท สมภาร การ ตอนแรกเป็นความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสถาบันครอบครัว ตอนที่ 2 เป็นการแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของการเลี้ยงดูที่ได้รับในวัยเด็กกับบุคลิกภาพของบุคคลนั้นเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่แล้วโยงไปสู่บุคลิกภาพของสังคมเป็นส่วนรวมที่เรียกว่าลักษณะประจำชาติ ตอนที่ต่อมาผู้เขียนได้สรุปข้อสมมติฐานของฟรอยด์เกี่ยวกับสัญชาติญาณ และระยะพัฒนาการของเด็กซึ่งมีผลกระทบจากวิธีการเลี้ยงดู นอกนั้นยังได้นำเอาผลการทดสอบข้อสมมติฐานของฟรอยด์ในสังคมต่าง ๆ โดยนักมานุษยวิทยาชาวต่างชาติมาอ้างอิงไว้

สรุปด้วย ก่อนที่จะวิเคราะห์ถึงการเลี้ยงดูอบรมเด็กไทย ซึ่งผู้เขียนเริ่มจากครอบครัวชาวไร่ชาวนาอันเป็นครอบครัวส่วนใหญ่ของสังคมไทย และเชื่อมโยงมาถึงครอบครัวคนไทยชั้นกลาง สำหรับชนชั้นจนมีการพิจารณาถึงด้วยเฉพาะบางประเด็นที่ผู้เขียนมีความเข้าใจพอสมควร

บทความนี้จึงมีลักษณะเป็นการให้ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสถาบันครอบครัว และนำเอาส่วนหนึ่งของหน้าที่ของสถาบันคือการฝึกฝนอบรมผู้เยาว์มาวิเคราะห์หาความสัมพันธ์กับบุคลิกภาพส่วนรวมหรือลักษณะประจำชาติของไทย โดยใช้ข้อมูลจากเอกสารและจากสังเกตการณ์ของผู้เขียนเป็นเกณฑ์ การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นไปอย่างกว้าง ๆ โดยมุ่งชี้ให้เห็นแนวทางในการกำหนด “ข้อสมมติฐาน” เพื่อการวิจัยโดยละเอียดต่อไปมากกว่าที่จะมุ่งให้เกิดทฤษฎีระดับกลาง หากจะยอมรับกันว่าลักษณะประจำชาตินั้นมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับอัตราการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศแล้ว บทความนี้^{๒๘๒}ชี้ให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงการเลี้ยงดูอบรมเด็กไทยให้เดินไปในทางที่จะก่อให้เกิดบุคลิกภาพซึ่งอำนวยต่อการพัฒนาประเทศตามแผน เช่น การลดความนิยมยกย่องตนเองในระดับสูงเพื่อให้การทำงานเป็นกลุ่มเป็นไปอย่างได้ผล

บทความที่ 2 ของบันทึกมีลักษณะเป็นการนำเอาความคิดรวบยอดที่ผู้เขียนสรุปมาจากบทความก่อน ๆ ที่ตนเขียนไว้ ผสมกับแนวความคิดใหม่ที่เน้นเป้าหมายในความเป็นมนุษย์ เช่นของเปาโล แฟร์ เอฟเวอเรต ไวนอร์ เป็นต้น มาใช้ในการวิเคราะห์ให้เห็นรูปแบบของการพัฒนาประเทศที่ไทยควรจะเลือก โดยอ้างถึงความล้มเหลวของการพัฒนาที่แล้ว ๆ มาว่าไม่สอดคล้องกับทิวทัศน์ของสังคมไทยที่เป็นอยู่จริงทั้งในด้านตัวบุคคลและระบบต่าง ๆ ที่มีอยู่ เป็นเหตุให้เห็นว่าจำเป็นที่จะต้องแก้ไขโดยใช้วิธี “วิวัฒนาการ” แบบค่อยเป็นค่อยไป แทนที่จะเป็นวิธี “เร่งรัด” จะต้องลดความแตกต่างระหว่างภาคชนบทกับภาคเมืองลง

โดยการแยก 2 ภาคนี้ออกจากกัน การถ่ายเทระหว่างบุคคลก็ดี นครธรรมก็ดี จะมีขึ้นได้ก็โดยผ่านการกลั่นกรองอย่างรอบคอบแล้วเท่านั้น ทั้งนี้เพราะมุ่งให้ประชาชนแก้ปัญหาของตนเอง และสกัดกั้นมิให้เกิดปัญหาอันเป็นผลจากการถ่ายเทระหว่างเมืองกับชนบท การพัฒนาในรูปแบบดังกล่าวนี้ เป็นแน่แท้ถ้าจะเห็นว่าปฏิบัติการโดยผ่านทางระบบการศึกษาคงจะให้ผลดีที่สุด จึงได้เสนอวิธีการในรายละเอียดไว้ในบทความนี้

ผู้วิจารณ์เห็นด้วยกับเป็นแน่แท้อย่างยิ่งว่า เราจำเป็นต้องแสวงหารูปแบบของการพัฒนาใหม่หากต้องการจะให้สังคมไทยคงอยู่โดยไม่แตกสลาย และข้อเสนอที่ว่าการพัฒนาควรจะเน้นที่จิตใจเป็นสิ่งสำคัญกว่าวัตถุ รวมทั้งเหตุผลที่ว่าเนื่องจากรูปแบบการพัฒนาที่ได้มาจากทางตะวันตกนั้น เป็นการเน้นความพึงพอใจด้วยการเพิ่มตัวเงินซึ่งไม่เหมาะสมกับประเทศยากจนทั้งหลาย และข้อเสนอที่ว่าควรจะทำในทางตรงข้าม คือให้หลักพุทธปรัชญาเป็นกลยุทธ์ในการพัฒนา เพราะเป็นการเพิ่มความพึงพอใจด้วยการลดตัณหา เพื่อว่าสัดส่วนของตัณหาที่จะได้รับการสนองตอบจักได้เพิ่มมากขึ้น เมื่อมาถึงข้อเสนอที่ว่าพัฒนาชนบทควรต้องเป็นไปโดยวิธีวิวัฒนาการ และวิธีนี้จะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อมีการสร้าง “ระบบกำแพงและทางเชื่อมโยงแคบๆ รอบเมืองใหญ่” (47) เพื่อป้องกันการลงทุนและการแข่งขันจากประยุกต์วิทยาและอารยธรรมสมัยใหม่ซึ่งชนบทยังไม่มีความสามารถที่จะรับไว้หรือบรรลุถึงได้ นั่นก็ดูเป็นสิ่งที่น่าสนับสนุนยิ่ง แม้ว่าจะดูเหมือนเป็นสิ่งที่เป็นไปได้เสียแล้วในปัจจุบันนี้ แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ควรพยายามทำ เพราะแม้จะไม่ได้ผลในการสกัดกั้นปัญหาโดยเด็ดขาด ก็คงจะพอช่วยยืดเวลาการแตกสลายออกไปนานพอที่จะได้มีการปรับปรุงภาคชนบทให้ดีขึ้นมาจนถึงขั้นที่จะรองรับการลงทุนหลังจากที่สังคมเมืองแตกสลายแล้วก็ได้ อย่างไรก็ตาม ข้อสำคัญที่ควรคำนึงถึงแต่ดูเหมือนผู้เขียนจะละเลยไปก็คือ ในระยะที่วิวัฒนาการ “ซึ่งเป็น

ไปอย่าง “ช้าๆ” ในชนบทยังไม่บรรลุถึงขั้นพึ่งตัวเองได้นั้น เราจะแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจอันเกิดจากการสร้างงานไม่ทันกับจำนวนเพิ่มขึ้นของประชากรและความไม่พอเพียงในรายได้เพื่อการดำรงชีวิตเท่ากับที่ “มนุษย์” พึ่งเป็นได้ได้อย่างไร?

ในขณะที่ผู้เขียนนำเอาวิธีการส่งเสริมให้เด็กใช้สติสัมปชัญญะ (conscientization) ของเปรร์มาใช้นั้น ผู้เขียนน่าจะได้นั้นไว้ได้ว่าวิธีการนี้จะทำได้ก็ต่อเมื่อได้ยกเลิกระบบการศึกษาและระบบความเชื่อบางประการในปัจจุบันที่เป็นอุปสรรคเสียก่อน เช่น การสอนแบบ “ถ่ายทอด” หรือความเชื่อแบบ “ตามผู้ใหญ่หมาไม่กัด” เสียก่อน จึงจะสามารถใช้วิธีเสวนา (dialogue) ระหว่างครูหรือผู้นำการเปลี่ยนแปลงกับเด็กหรือผู้ร่วมรับผลกระทบที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เกิดสติสัมปชัญญะในความหมายนี้ได้

แม้ผู้เขียนจะอ้างว่าการเปลี่ยนแปลงการศึกษาระดับมัธยมและอุดมศึกษาขึ้นอยู่กับนอกขอบข่ายของบทความ จึงกล่าวถึงไว้เพียงคร่าวๆ เพื่อเป็นเครื่องชี้แนะในการกำหนดนโยบายเท่านั้นก็ตาม แต่ในข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นแล้ว การศึกษาทั้งสองระดับมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับการศึกษาขั้นมูลฐาน การพยายามแยกออกไปพิจารณาต่างหากจึงรังแต่จะก่อให้เกิดความสับสนแก่ผู้เขียนเอง ถึงข้อเสนอที่ผู้เขียนกล่าวไว้ในตอนท้ายของบทความที่อาจทำให้ผู้อ่านสงสัยว่าโรงเรียนมัธยมหรืออุดมศึกษาที่จะเปลี่ยนเป็น “ศูนย์การฝึกอบรม” หรือ “ศูนย์ทรัพยากรด้านการศึกษา” และโรงเรียนใดบ้างที่จะต้องใช้ระบบการบังคับให้ทำงานใช้แรงงานโดยชนบทเองเป็นผู้ดำเนินการ?

ในตำราแปล หากผู้แปลได้อ้างถึงข้อบทความภาษาอังกฤษและแหล่งตีพิมพ์ไว้ด้วยก็จะเป็นการสะดวกในการค้นคว้าแก่ผู้อ่านอย่างยิ่ง ทั้งนี้ เพราะถ้อยคำที่ผู้แปลเลือกใช้ อาจจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายคลาดเคลื่อนไม่ได้ แต่ถ้ามองโอกาสอ่านบทความในภาษาดั้งเดิมที่ผู้เขียนใช้แล้ว ก็จะทำให้เข้าใจความหมาย

ได้ชัดเจนขึ้น ตัวอย่าง เช่นคำว่า ภววิสัย(61) นั้น ถ้าหากว่าต้นฉบับของผู้เขียน
ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า "objective" แล้ว คำแปลที่มีความหมายชัดเจนใกล้เคียง
น่าจะเป็นคำว่า "วัตถุประสงค" หรือ "จุดมุ่งหมาย" มากกว่า หรือคำ
ว่า "conscience" ซึ่งผู้แปลใช้ว่า "สภิสัมปชัญญะ" นั้น คำที่ใกล้เคียงกว่าน่า
จะเป็น "ความสำนึกในความรับผิดชอบ" หรือ "ความรู้สึกว่าควรจะทำในสิ่ง
ที่ถูกต้อง" มากกว่า

นอกจากนั้น ผู้อ่านที่มี ใ้กับงานของเบ็นเน็คต์มาพลเพียงอาจจะไม่
เข้าใจความหมายของคำบางคำที่เป็นเน็คต์ใช้โดยละการอธิบายความหมายไว้ใน
ฐานที่เข้าใจ เช่น คำว่า "สังคมทวิลักษณะ" "ระบบกำแพงและทางเชื่อมโยง
หรือวงจรชดเชยพิเศษ" "ศูนย์การศึกษาตลอดชีพ" เป็นต้น อันจะเป็นผลให้
มองเห็นข้อเสนอของผู้เขียนได้ไม่ชัดเจนพอ หากผู้แปลจะได้สรุปความหมาย
สั้น ๆ ไว้ด้วยในเชิงอรรถก็จะเป็นประโยชน์ยิ่ง การที่บทความนี้มีได้มีบรรณานุ-
กรมต่อท้ายไว้เช่นบทความอื่น ๆ ด้วยก็ยิ่งทำให้ผู้อ่านมีช่องทางติดตามหาความ
หมายได้น้อยลง เพื่อช่วยผ่อนคลายนปัญหาในเรื่องนี้ ใคร่ขอเสนอแนะให้ผู้อ่าน
ที่ต้องการศึกษาค้นคว้าโดยละเอียดได้อ่านบทความต่าง ๆ ของผู้เขียนคนเดียว
กันในที่ต่าง ๆ เสียก่อน หากเป็นการเหลือวิสัยที่จะติดตามได้ครบก็ควรจะได้อ่าน
งานสำคัญ ๆ ที่ประมวลไว้ใน นิโคลัส เบเนเนทแต่ง, อรรถพ พงษ์วาท แปล,
การศึกษาในประเทศด้อยพัฒนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เคสดีไทย, 2518)

เรื่องที่ 3 โดย ส. ศิวรักษ์นั้น เน้นการวิเคราะห์กระแสความคิดใหญ่ ๆ 3
กระแส ที่เป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมจีน อันได้แก่ลัทธิเต๋า ขงจื้อ และพุทธ-
ปรัชญา ทั้งในส่วนที่ประสานกันและในส่วนที่ขัดกัน กล่าวคือเน้นเรื่องการ
ดำรงชีวิตอย่างง่ายให้สอดคล้องกับธรรมชาติ ในขณะที่ขงจื้อมุ่งให้มีชีวิตอยู่ด้วย

คุณธรรม ส่วนพุทธศาสนานับเน้นในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล ผู้เขียนใช้วิธีการศึกษาเชิงเปรียบเทียบเพื่อหาความแตกต่างทั้งในระดับและในสาระของลัทธิทั้งสาม โดยการเลือกวิเคราะห์ในประเด็นที่ผู้เขียนเห็นว่าเป็นหลักสำคัญของกระแสความคิดทั้งสาม เช่น ในเรื่องสภาวะสัจย์ อุทมธรรม อนิจจังขณะ และอนัตตจังขณะ และสรุปว่า ขงจื๊อนั้นเป็นเพียงแนวทางปฏิบัติในระดับโลกียะ หรือจริยธรรม ในขณะที่ก้าวขึ้นไปสู่ระดับสูงกว่าคือสภาวะธรรม ส่วนพุทธปรัชญานั้นมุ่งสู่ระดับสูงขึ้นไปอีก คือ นอกจากจะเข้าใจในเรื่อของการเวียนว่ายในวัฏฏะคล้าย ๆ กับเต๋าแล้ว ยังขึ้นไปถึงวิธีการปฏิบัติตนให้พ้นวัฏฏะในสภาพนิรันดรด้วย ในขณะที่เท่าเห็นว่าวัฏฏะนี้เป็นนิรันดรภาพอยู่เอง

นอกเหนือจากวิธีการวิเคราะห์แง่ ปรัชญาและผลที่ได้จากการวิเคราะห์ซึ่งเป็นสิ่งที่หาอ่านได้ยากจากบทความไทยโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว อีกสิ่งหนึ่งที่ผู้อ่านจะได้จากบทความนี้ก็คือ ความเห็นที่ว่า การนำเอาอุดมคติในการดำรงชีวิตมาใช้ในสังคมสมัยใหม่ จะช่วยคงสภาพความเป็นมนุษย์ที่มีจิตใจสูงไว้ได้ และการเลือกสรรเอาสิ่งที่ดีงามจากวัฒนธรรมต่าง ๆ มาใช้นั้นเป็นเรื่องควรสนับสนุน ทั้งควรที่ผู้รู้จะได้ออกไปช่วยกันสืบสาวไปให้ถึงต้นตอ คือ ปรัชญาหรือศาสนธรรมเบื้องหลังวัฒนธรรมนั้นด้วย

เรื่องสุดท้ายซึ่งเป็นเรื่องเดียวของภาคการสาธารณสุขเพื่อมวลชน เขียนโดย น.พ. ประเวศ วะสี แม้จะมีจุดเน้นที่การสาธารณสุขก็ตาม แต่การวิเคราะห์และเสนอแนะทางเพื่อแก้ปัญหาได้มุ่งอยู่แต่สาธารณสุขด้านเดียว หากได้เกี่ยวเนื่องไปถึงปัญหาที่มีส่วนสัมพันธ์กันเป็นวัฏจักรด้วย เช่น เรื่องประชากร ความยากจน ความไม่เสมอภาค และไร้ความสามารถที่จะประกอบอาชีพ อันเป็นปัญหาเด่นชัดของประชากรไทยส่วนใหญ่

บทความนี้เริ่มต้นด้วยการอธิบายถึงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับ "สาธารณสุข" หรือความทุกข์ยากของประชาชน แล้ววิเคราะห์สาเหตุซึ่งพบว่ามีอยู่หลายข้อ ทั้งที่เป็นสาเหตุจากภายนอกและภายในระบบเอง แต่ที่สำคัญประการแรก ได้แก่รูปแบบของการบริการสาธารณสุข ซึ่งเป็นไปเพื่อคนส่วนน้อยไม่ได้กระจายไปโดยทั่วถึง คือเป็นลักษณะที่ "ให้ประชาชนไปหาบริการ ไม่ใช่บริการไปหาประชาชน" ปัญหาต่อไปเกี่ยวกับการจัดสรรงบประมาณเพื่อการนี้ซึ่งนอกจากจะน้อยจนแทบไม่น่าเชื่อแล้ว ยังขาดความเป็นธรรมอย่างมากอีกด้วย อีกประการหนึ่งก็คือ การขาดบุคลากรสาธารณสุขเพราะใช้วิธี "แก้ปัญหาคายอด" คือใช้มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งผลิตซึ่งก่อให้เกิดปัญหาในการคัดเลือก ในการที่หลักสูตรไม่สอดคล้องกับสถานะความเป็นจริงในสังคม และในการกระจายผลผลิตของมหาวิทยาลัยออกสู่ชนบท แทนที่จะใช้วิธีตรงกันข้ามคือ "แก้จากฐาน" ขึ้นมา โดยการสร้างเวชกรให้ทำหน้าที่เป็นหมอประจำหมู่บ้านโดยรวดเร็ว พร้อมๆ กับการให้การฝึกอบรมบุคลากรอื่นๆ ที่มีอยู่แล้ว เช่น หมอเถื่อน พยาบาลและผู้ช่วยพนักงานอนามัยและผดุงครรภ์ ให้มีความสามารถตรวจรักษาเพิ่มขึ้น แล้วคัดเลือกบุคคลเหล่านั้นตามความสามารถไปรับการศึกษาอบรมให้สูงขึ้น เปิดโอกาสให้เขาสามารถก้าวขึ้นเป็นแพทย์ได้ในที่สุด

นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้เสนอให้แก้ไขปัญหาเกี่ยวเนื่องที่สำคัญ เช่น ต้องกระจายอำนาจการปกครองและการบริหาร โดยเฉพาะด้านการศึกษาและสาธารณสุขออกไปให้ชุมชนมากที่สุด ต้องปฏิรูประบบราชการให้พ้นจากความเฉื่อยชาและการมีอำนาจครอบงำ ต้องปฏิรูประบบเศรษฐกิจให้มีการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมและป้องกันการเบียดเบียนทางเศรษฐกิจ ต้องใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ในการแก้ปัญหาให้มากที่สุด และต้องปลุกเร้าให้ประชาชนสนใจในการเมืองโดยเท่าที่มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของชาติ

บทความนี้แสดงถึงจุดมุ่งหมายขั้นสุดท้ายที่สอดคล้องกับบทความของเบ็นเน็ตต์ ที่ถกการยกระดับคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ตลอดจนกลยุทธ์ที่เสนอเพื่อมุ่งสู่จุดหมายหลายประการที่สอดคล้องกันด้วย เช่น การเห็นคุณค่าในวิธีการดั้งเดิมบางอย่างที่เหมาะสมกับชีวิตคนไทยส่วนใหญ่มากกว่าที่จะเลือกใช้วิธีการสมัยใหม่ที่มีคนเพียงน้อยนิดเข้าถึงได้ การกระตุ้นให้ประชาชนตื่นตัวในการเข้ามาช่วยแก้ปัญหาของตนและของคนส่วนใหญ่ และการสร้างความสำนึกในปัญหาและในความรับผิดชอบที่จะแก้ปัญหาของส่วนรวม และสร้างเจตคติที่จะมุ่งทำงานอย่างจริงจังตามความรับผิดชอบ เป็นต้น หากบทความของเบ็นเน็ตต์เป็นการแสดงถึงจุดมุ่งหมายและกระบวนการพัฒนาวิธีแก้ปัญหาอย่างกว้าง ๆ แล้ว บทความของ น.พ. ประเวศ ก็แสดงถึงนโยบายและแผนปฏิบัติบางส่วนในเรื่องที่เฉพาะเจาะจงเข้ามาโดยไม่ลืมที่จะนึกถึงความสัมพันธ์กับส่วนอื่น ๆ ไปด้วย และแม้ว่าความพยายามดังกล่าวบางครั้งก็ระจัดกระจายเพราะมิได้ให้ความสำคัญไว้ เช่น ในตอนสรุปมรรควิธีในการไปสู่อุดมการณ์ทางสาธารณสุขเพื่อมวลชน เป็นต้น ซึ่งทำให้จุดเน้นของเรื่องพร่าไปอย่างน่าเสียดายก็ตาม หากผู้อ่านจะได้คำนึงถึง “เจตคติ” ของผู้เขียนว่าเป็นไปเพราะต้องการประมวลทุกจุดที่เกี่ยวข้องมาเพื่อเสนอการแก้ไขแบบ “อเนกประสงค์” แล้วก็คงจะสรรเสริญมากกว่าทำหนิ

จะด้วยเจตนาของบรรณาธิการหรือไม่ก็ตาม ปราบฎว่าบทความต่าง ๆ ที่สรรหามาลงในหนังสือ รักเมืองไทยเล่ม 1 นี้มีแนวท่างต่าง ๆ กัน เช่น ทางประวัติศาสตร์การเมือง ทางปรัชญา ทางมานุษยสังคมวิทยา เป็นต้น ทั้งระดับความลึกซึ้งก็แตกต่างกันไปด้วย คือ บางเรื่องก็เป็นการวิเคราะห์ที่ลึกซึ้ง บางเรื่องเป็นเพียงแต่การรวบรวมข้อมูลชั้นต้น ด้วยลักษณะเช่นนี้บางท่านอาจจะวิจารณ์ไปว่าเป็นการรวบรวมที่ระจัดกระจายไม่มีทิศทาง แต่ผู้วิจารณ์กลับเห็นว่าทำ

ให้หนังสือมีหลายรสไม่ซ้ำซ้อนกันจนน่าเบื่อ และเปิดโอกาสให้ผู้อ่านเลือกได้ตามความสนใจและความแตกฉานของตน

อย่างไรก็ดี การจัดเลขลำดับเรื่องและหน้าของบทความต่าง ๆ โดยชั้นเลขหนึ่งใหม่ในแต่ละภาคนั้น ทำความสับสนให้แก่ผู้อ่านพอสมควร การแก้ไขมี 2 วิธี คือ อาจจะมีพืชรหัสภาคและชื่อบทความกำกับไว้ทุกหน้าแต่จะสั้นเปลืองมาก จึงควรใช้วิธีเรียงเลขลำดับของเรื่องและหน้าติดต่อกันไปตั้งแต่ต้นจนจบโดยไม่คำนึงถึงว่าบทความนั้น ๆ จะอยู่ในภาคเดียวกันหรือไม่ และโดยไม่ต้องมีอักษรมาสถับ นอกจากนั้นหากจะมีพืชรหัสผู้เขียนทุกท่านกำกับไว้กับชื่อเรื่องในสารบัญ และในตอนขึ้นเรื่องใหม่ทุกครั้ง ก็จะเป็นการสะดวกกว่าที่จะไปพิมพ์ไว้ในตอนจบบทความเพียงแห่งเดียว

ขัตติยา วรรณสุด